

સત્સંગ પ્રદીપ

SATSANG PRADEEP

દર મહીનાની ૨૨મી તારીખે નડીઆદથી પ્રકાશિત થતું
શ્રી સ્વામિનારાયણ સત્સંગ સેવા મંડળનું માસીક મુખપત્ર
Published from Nadiad on 22nd of every Month
Monthly Publication of Shree Swaminarayan Satsang Seva Mandal

વર્ષ : ૫

Year : 5

● ૨૨-ડીસેમ્બર-૨૦૨૦ ●

● 22-DECEMBER-2020 ●

અંક : ૮

● Issue : 8

આજીવન લવાજમ		સત્સંગ પ્રદીપ		
દેશમાં	રૂા. ૨૫૦-૦૦	વર્ષ : ૫	અનુક્રમણિકા	અંક : ૮
છૂટક નકલ	રૂા. ૫-૦૦	ક્રમ	લેખ તથા લેખક	પૃષ્ઠ
: કાર્યાલયનું સરનામું : ઇન્દુકુમાર લક્ષ્મીપ્રસાદ પંડ્યા, ‘ગુરૂકૃપા’, ઝઘડીયા પોળ, નાગરવાડા, નડિયાદ-૩૮૭૦૦૧.		૧.	આજનો સુવિચાર	૩
		૨.	ભક્ત બલિરાજનો વિજય - ઇશ્વરલાલ લાભશંકર પંડ્યા	૪
		૩.	વર્ણશ્રિમનો ધર્મ - પ્રો. હિતેન્દ્રભાઈ નારણભાઈ પટેલ	૯
		૪.	મહાભિષેક - કુમુદચંદ્ર લક્ષ્મીપ્રસાદ પંડ્યા	૧૪

નોંધ : સર્વે સભ્યો અને “સત્સંગ પ્રદીપ”ના ગ્રાહકોને જણાવવાનું કે વેબસાઈટ ‘www.satsangsalila.com’ ઉપર માસિક ‘સત્સંગ પ્રદીપ’ દર મહિને અપલોડ થશે.
-તંત્રી.

જાહેર વિનંતી

“સત્સંગ પ્રદીપ” માં આજીવન લવાજમ, ભેટ,
 “શ્રી સ્વામિનારાયણ સત્સંગ સેવા મંડળ”
 ના નામે ડ્રાફ્ટ/ચેક તથા સરનામાં ફેરફાર અંગે નીચેના સરનામે મોકલવા વિનંતી.
 પંકજભાઈ ડી. ભટ્ટ
 ૩૦૪, સીલ્વર સ્કવેર એપાર્ટમેન્ટ, ૬૪, શ્રીનગર સોસાયટી,
 દિનેશભીલ રોડ, વડોદરા-૩૯૦૦૨૦.

“સત્સંગ પ્રદીપ”માં લેખ મોકલવા માટે “તંત્રી”ના સરનામે મોકલવા વિનંતી.

શ્રી સ્વામિનારાયણો વિજયતેતરામ્ ! સેવામુક્તિશ્ચગમ્યતામ્ !

સત્સંગ પ્રદીપ

(ટ્રસ્ટ રજિ. નં. ખેડા એ/૨૧૯૭)

આદ્ય પ્રણેતા : પ. પૂ. મોટાભાઈશ્રી ઈશ્વરલાલ લા. પંડ્યા

માનદ્ તંત્રી : ઈન્દુકુમાર લક્ષ્મીપ્રસાદ પંડ્યા

સં. ૨૦૭૭ માગસર ● કાર્યાલય : ઈન્દુકુમાર લક્ષ્મીપ્રસાદ પંડ્યા, 'ગુરુપા', અઘડીયા પોળ, નાગરવાડા, નડિયાદ-૩૮૭૦૦૧ ● ડીસેમ્બર - ૨૦૨૦ ● અંક : ૮

આજનો સુવિચાર

“..... ‘શિક્ષાપત્રી’માં આખા મનુષ્યજીવનમાં કર્મયોગ કેમ કરવો તેના આદેશ પરમાત્માએ આપેલા છે. ‘ગીતા’માં કર્મયોગ આપેલો છે પણ તે એક જ કર્મ કરવાના ઉદ્દેશથી. એટલે જે અર્જુન પોતાના વડીલો, પૂજ્યો અને ભાઈઓ સામે લડવામાં નિરુત્સાહી થઈ ગયેલો તે અર્જુનને લડાઈ કરવા રૂપી કર્મયોગ કેમ કરવો તે આદેશ છે. પરંતુ, ‘શિક્ષાપત્રી’ માં તો દરેક મનુષ્યે સવારથી રાત્રીએ સૂતા સુધી અને જન્મથી મરણપર્યંત કેવી રીતે ક્રિયા કરવી તેનો જીવનભરનો કર્મયોગ શિખવાડેલો છે. માટે તે પ્રમાણે જીવન-વ્યવહાર ચલાવવામાં આવે તો જીવને કાંઈ બંધન થાય નહિ, અને ચારે પુરુષાર્થની સિદ્ધિની નિશ્ચિતપણે પ્રાપ્તિ થાય છે એ સત્ય અને સિદ્ધ બાબત છે.....”

(“અમૃતવર્ષા-૨”માંથી)

ભક્ત બલિરાજનો વિજય

ઈશ્વરલાલ લાભશંકર પંડ્યા

નોંધ : આ લેખ અ. નિ. ઈશ્વરલાલ લા. પંડ્યાના લેખ સંગ્રહ “નિમિત્ત માત્ર”માંથી લેવામાં આવ્યો છે.

શ્રીમદ્ભાગવતના આઠમા સ્કંધના ૧૫ થી ૨૩ સુધીના નવ અધ્યાયોમાં અસુરાધિપતિ રાજા બલિ અને ભગવાન વામનની કથા કહેલી છે. કેટલાક કથાકારો એને દેવાસુર સંઘર્ષની પરાપૂર્વથી ચાલતી આવતી સામાન્ય પૌરાણિક કથા કહે છે પણ એ એક ગંભીર ભૂલ છે. ઉપર્યુક્ત નવ અધ્યાયોમાં સંઘર્ષ કે સંગ્રામ અંગે એક શબ્દ પણ ઉચ્ચારવામાં આવેલો નથી. કેટલાક કહે છે કે, આ માન્યતા પણ ભૂલભરેલી છે; ભગવાન દેવોનો પક્ષ લઈને અસુરોનો સંહાર કરે છે એવું કહેવું યા માનવું બરાબર નથી-ભગવાન દેવ, દાનવ કે માનવ કોઈનોય પક્ષ લેતા નથી, પણ હમેશાં સત્, ધર્મ, પુણ્યકર્મ અને દૈવી સંપત્તિનો જ પક્ષ લે છે. ભગવાન જ્યારે એ રીતે સત્, ધર્મ, પુણ્યકર્મ અને દૈવી સંપત્તિનો પક્ષ લે છે ત્યારે સૂર્યનો ઉદય થતાં જેમ અંધકારનો નાશ આપોઆપ જ થાય છે, જેમ અંતરમાં જ્ઞાનનો પ્રકાશ થતાં અજ્ઞાનનો નાશ આપોઆપ જ થાય છે તેમ અસત્, અધર્મ, પાપકર્મ અને આસુરી સંપત્તિનો નાશ આપોઆપ જ થાય છે. એ ખરું છે કે બલિરાજા જન્મે, જાતે અસુર હતો; એ ખરું છે કે આસુરી સ્વભાવ, વૃત્તિ અને કર્મવાળા અસુરોનો એ અધિપતિ રાજા હતો; એ ખરું છે કે, તે વખતની નીતિરીતિ પ્રમાણે યુદ્ધમાં લડીને એણે દેવોને હરાવ્યા હતા અને સ્વર્ગનું રાજ જીતી લીધું હતું; એ ખરું છે કે, ભગવાને વામનરૂપે એની પાસેથી ત્રણ ડગલાં પૃથ્વીનું દાન માગીને, એ રીતે સ્વર્ગનું રાજ પાછું મેળવ્યું હતું અને તે દેવરાજ ઇન્દ્રને પાછું આપ્યું હતું. પણ ઇતિહાસ

અને પુરાણોની આ હકીકત સાથે જ એ હકીકત પણ પ્રસિદ્ધ છે કે બલિરાજા મહાજ્ઞાની, પરમભક્ત હતા. આ પુરાણકથાનું રહસ્ય સમજાવતાં ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણે વચનામૃતમાં કહ્યું છે : ‘ભગવાને તો બલિરાજાને ઘડીવાર બાંધ્યો હતો, પણ ભગવાન એના પાશમાં એવા બંધાયા કે, હજી આજે પણ એના દ્વાર આગળ દ્વારપાળ તરીકે ચોકી કરતા ઊભા છે.’ વચનામૃતના આ શબ્દો સ્પષ્ટ સૂચવે છે કે, બલિરાજા જન્મે જાતે અસુર હોવા છતાં, ભગવાનનો પરમભક્ત હતો. તેથી આ કથા ખરેખર તો ભક્ત બલિરાજાના વિજયની અને વધારે ચોકસાઈથી કહીએ તો ભગવાનના પરાજયની કથા છે. ભગવાન સર્વતંત્ર સ્વતંત્ર છે, સર્વથી સમર્થ છે, સર્વના નિયામક અને સર્વેશ્વર છે, છતાં બલિને બાંધવા જતાં, એ કેવી રીતે બલિના બંધનમાં આવ્યા તેની રસપ્રદ વિગતો મુમુક્ષુમાત્રે જાણી-સમજીને જીવનમાં આચરવા જેવી છે. આ લેખમાં એ કલ્યાણકારી વિગતોનો સંક્ષેપમાં વિચાર કરવામાં આવ્યો છે.

માણસ જ્યારે સત્, ધર્મ, પુણ્યકર્મ અને દૈવી સંપત્તિને જીવનમાંથી અળગાં કરે છે અને ભોગવિલાસમાં ડૂબે છે ત્યારે એનું પતન શીઘ્ર થાય છે. દેવો સ્વધર્મને ચૂકીને ભોગવિલાસમાં ગળાબૂડ પડ્યા એટલે અસુરાધિપતિ બલિને યુદ્ધમાં એમને હરાવ્યા અને સ્વર્ગનું રાજ લઈ લીધું, દેવો રસ્તામાં રખડતા થયા. માતા અદિતિને પોતાના પુત્રોની આ દુર્દશા જોઈને ભારે આઘાત લાગ્યો; જીવનમાં સત્, ધર્મ, પુણ્યકર્મ અને દૈવી સંપત્તિનો રાહ છોડીને ભોગવિલાસમાં રાયવા બદલ ઠપકો

આપીને પુત્રોને સન્માર્ગે વાળવાને બદલે માતા અદિતિએ બલિને યુદ્ધમાં હરાવીને સ્વર્ગનું રાજ પોતાના પુત્રો માટે પાછું મેળવી આપે એવા પ્રતાપી પુત્રની પ્રાપ્તિ માટે, પતિ કશ્યપની સલાહથી પયોવ્રત આદર્યું. વ્રતના પરિણામે, એમને મનોવાંછિત ફળ આપે એવા પુત્રરૂપે ભગવાન વામન નામે એમને ઘેર પ્રગટ થયા. અદિતિ રાજી રાજી થઈ ગયાં.

એક દિવસે તક જોઈને અદિતિએ પુત્ર વામનને કહ્યું : ‘બેટા વામન ! બલિરાજાને યુદ્ધમાં હરાવીને સ્વર્ગનું રાજ પાછું મેળવવાની અને તે તારા મોટા ભાઈ ઇન્દ્રને પાછું આપવાની પ્રવૃત્તિ હવે તારે કરવી જોઈએ.’ જવાબમાં ધીરગંભીર સ્વરે વામનજીએ કહ્યું : ‘યુદ્ધમાં શસ્ત્રાસ્ત્રો વડે બલિરાજાને હરાવવો એ શક્ય નથી તેમ યોગ્ય પણ નથી. એ અસુર છે પણ સત્, ધર્મ, પુણ્યકર્મ અને જ્ઞાનને વરેલો ભક્ત છે. દેવો પોતાનો ધર્મ ભૂલ્યા અને વિષયોના ઉપભોગને સર્વસ્વ માનીને ચાલવા લાગ્યા; એટલે પરિણામે, એમના હાથમાંથી રાજલક્ષ્મી ગઈ, એમાં કંઈ ખોટું થયું નથી. માણસે પોતે કરેલાં કર્મોનું ફળ અવશ્ય ભોગવવું જ જોઈએ. પણ તમે મને વ્રત દ્વારા પ્રાપ્ત કરેલો છે, વ્રતના બંધને હું બંધાયેલો છું; એટલે યોગ્ય સમયે હું બલિરાજા પાસેથી સ્વર્ગનું રાજ પાછું મેળવીશ પણ તે એની સાથે યુદ્ધ કરીને નહિ, પણ એની પાસેથી દાનમાં રાજની ભિક્ષા માગીને મેળવીશ અને તમારા પુત્ર દેવરાજને રાજ પાછું આપીશ.’

પિતા કશ્યપે વામનજીને જનોઈ દીધું. એ પછી એક દિવસ જ્યારે બલિરાજા નર્મદાતીરે, ઉત્તર કિનારે આવેલા ભૃગુકચ્છ ક્ષેત્રમાં યજ્ઞ કરતો હતો ત્યારે વર્ષા વામન ત્યાં ગયા. રાજાએ એમને પ્રેમથી આવકાર્યા, આસન આપ્યું, પૂજા કરી અને દાનમાં જે જોઈએ તે માગી લેવા વિનંતી કરી. ધીરગંભીર સ્વરે વામનજીએ કહ્યું : ‘રાજન્ ! લોભ સર્વ પાપકર્મનું અને દુઃખનું મૂળ છે; માણસ પોતાની જરૂરિયાત કરતાં વધારે દ્રવ્ય ‘ચેન કેન

પ્રકારેણ’ ભેગું કરે છે અને પછી દુઃખી થાય છે. જીવનમાં સંતોષ એ જ પરમ સુખ છે; મારે તો મારા પગથી માપેલી માત્ર ત્રણ ડગલાં પૃથ્વી જ જોઈએ છે.’ વામનજીના શબ્દો સાંભળીને બધાને આશ્ચર્ય થયું. રાજાએ કહ્યું : ‘બટુકજી ! ત્રણ ડગલાં પૃથ્વીથી તમારી આજીવિકા શી રીતે ચાલશે ? જીવનભર કમાવવું ન પડે એવું કંઈ માગો.’ વામનજી પોતાની માગણીને મક્કમપણે વળગી રહ્યા. બાજુમાં બેઠેલા શુક્રાચાર્યને આથી મનમાં શંકા જાગી. સાચી વાત શું છે તે જાણવા માટે એ ધ્યાનસ્થ થયા.

ધ્યાનમાંથી જાગીને ક્રોધયુક્ત અવાજે એમણે બલિરાજાને કહ્યું : ‘રાજન્ ! આ કશ્યપ મુનિનો પુત્ર વામન નથી, પણ ભગવાન વિષ્ણુ પોતે છે. તારી પાસેથી સ્વર્ગનું રાજ યુદ્ધમાં લડીને પાછું મેળવી શકાય તેમ નથી. એટલે છળકપટથી ત્રણ ડગલાં પૃથ્વીના દાનના બહાને એ રાજ છીનવી લેવા પોતે આવેલા છે. જે પોતાનું અસલ સ્વરૂપ છુપાવીને બીજાને છેતરવા માટે આવે તેને દાન આપવાનો ઇન્કાર કરવો અધર્મ નથી, એ નિંદ્ય કર્મ ગણાતું નથી; તું એમને દાન આપવાનો ઇન્કાર કર. શાસ્ત્રો કહે છે કે, આજીવિકા માટે નિર્વાહ પૂરતું ધન હોય ત્યારે પ્રાણની હાનિ થાય તેમ હોય ત્યારે, ગાય, બ્રાહ્મણ કે, બીજાના પ્રાણની રક્ષા કરવાનો પ્રસંગ હોય ત્યારે અને કોઈ ઇરાદાપૂર્વક છેતરવા માટે આવ્યો હોય ત્યારે ધન આપવાનો ઇન્કાર કરવામાં બોલેલું ન પાળવામાં યા અસત્ય બોલવામાં કાંઈ દોષ થતો નથી.

ગુરુ શુક્રાચાર્યના શબ્દો સાંભળીને બલિ વિચારમાં પડી ગયો; પણ થોડી વાર સ્વસ્થ થઈને ધીરગંભીર સ્વરે એણે કહ્યું : ‘ગુરુદેવ ! આપનું કહેવું યથાર્થ છે. આપની આજ્ઞા મારે શિરોમાન્ય કરવી જ જોઈએ; પણ હાલનો પ્રસંગ જરી વિલક્ષણ છે-(૧) સૌથી પહેલી વિલક્ષણતા એ છે કે, જીવો, દેવો, ઇશ્વરો, પુરુષો વગેરે પોતાનો હાથ લાંબો

કરીને દાન-ભિક્ષા માગે એ સૃષ્ટિનો ક્રમ હોય છે; પણ આજે સર્વ દાતારના પણ દાતાર સર્વેશ્વર શ્રીહરિ મારી પાસે હાથ લાંબો કરીને દાન માગી રહ્યા છે ત્યારે મોં ફેરવી લઈ અને દાન આપવાનો ઇન્કાર કરું એ મારા માટે યોગ્ય અને હિતાવહ ન કહેવાય. (૨) બીજી વિચિત્રતા એ છે કે, ત્રણ ડગલાં પૃથ્વીના દાનના નામે એ મારી પાસેથી સ્વર્ગનું રાજ પાછું લઈ લેવા માગે છે; એટલું જ નહિ પણ તે લઈને દેવરાજ ઇન્દ્રને આપવા માગે છે. પણ સાચી વાત તો એ છે કે, આ બધી રાજલક્ષ્મી ભગવાને જ મને આપેલી છે, એ ખરેખર એમની જ છે; પણ એ હકીકત વીસરી જઈને મેં એમાં મમત્વબુદ્ધિ બાંધી અને મને એ પ્રિય અને સુખકર છે એવી આસક્તિ બાંધી છે એ મારી ભૂલ છે. ત્રણ ડગલાં પૃથ્વીના દાનના નામે એ જો મારી પાસેથી રાજલક્ષ્મી લઈ લેતા હોય અને તે સાથે જ મારી મમત્વબુદ્ધિ અને આસક્તિ પણ દૂર કરતા હોય તો તેમાં મારું તો હિત જ સમાયેલું છે. એથી હું આપની આજ્ઞાનું પાલન ન કરું તો આપ મને ક્ષમા આપશો.’ એમ કહીને બલિરાજાએ સંકલ્પ કરવા માટે સુવર્ણની જળઝારી ડાબા હાથમાં લીધી. એ જોઈને શુક્રાચાર્યનો

ક્રોધ ભભૂકી ઊઠ્યાં. ક્રોધથી કંપતા સ્વરે એમણે કહ્યું : ‘નાદાન રાજવી ! મહા દાનેશ્વરી ગણાવાના મોહ અને મિથ્યાભિમાનને વશ વર્તીને તું મારી આજ્ઞાની અવગણના કરે છે પણ હું તને શાપ આપું છું, ‘તું આજથી રાજલક્ષ્મીહીન બન.’ ગુરુ શુક્રાચાર્યે આપેલા શાપથી જરીયે વિચલિત થયા વિના બલિરાજાએ જમણી હથેળીમાં જળ લીધું અને વામનજીને એમની માગણી પ્રમાણે ત્રણ ડગલાં પૃથ્વી દાનમાં આપવાનો સંકલ્પ કર્યો. *૧

બલિએ જેવો સંકલ્પ કર્યો કે તરત જ વામનજી આસન ઉપરથી ઊભા થયા; એ વામન મટીને વિરાટ થયા. એ વિરાટ સ્વરૂપને ઘણાં માથાં અને ઘણા હાથ હતા, પણ પગ બે જ હતા. અર્જુનજીને જયારે વિરાટ સ્વરૂપનું દર્શન થયું ત્યારે તે એ સ્વરૂપનું ઉગ્ર તેજ સહન કરી શક્યા ન હતા- તદેવ મે દર્શય દેવ રૂપમ્ (ગીતા અ. ૧૧, શ્લો. ૪૫ અને ૪૬); તેથી ખરું પ્રથમ હતું તેવું રૂપ ધારણ કરવાની વિનંતી કરી હતી. પણ બલિરાજાએ સ્વસ્થ અને શાંત ચિત્તે, આશ્ચર્ય, અહોભાવ અને આનંદથી વિરાટ સ્વરૂપનું દર્શન કર્યું અને વંદન કર્યું. વામનમાંથી વિરાટ થયેલા ભગવાને પહેલું ડગલું ભર્યું અને સમગ્ર પૃથ્વીને માપી લીધી; પૃથ્વીના ખૂણે ખૂણે દશોદિશ સર્વત્ર એ પગલું વ્યાપી ગયું.

*૧ કેટલાક કથાકારો કહે છે : ‘પોતાની ઇચ્છા અને આજ્ઞા વિરુદ્ધ બલિરાજા સંકલ્પ ન કરે એ માટે શુક્રાચાર્ય સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ ધારણ કરીને જળઝારીના નાળયાની અંદર આડા સૂઈ ગયા. નાળયામાંથી પાણી બહાર ન આવ્યું’ એટલે વામનજીએ દર્ભની એક સળી લઈને નાળયામાં બહારથી ખોસી. પરિણામે શુક્રાચાર્યની એક આંખ ફૂટી ગઈ. પીડા પામીને શુક્રાચાર્ય નાળયામાંથી બહાર નીકળી ગયા. એટલે રાજાએ દાન આપવા માટે હથેળીમાં જળ લઈને સંકલ્પ કર્યો. પણ શ્રીમદ્ભાગવત વગેરે શાસ્ત્રોમાં આવો કોઈ નિર્દેશ કરેલો જણાતો નથી. કાણાને વ્યગ્રમાં શુક્રાચાર્ય કહેવામાં આવે છે; પણ ઇતિહાસ-પુરાણ પ્રમાણે તો શુક્રાચાર્યને એક નહિ પણ બે આંખો હતી. એમને એક આંખવાળા કહેવાય છે તેનું કારણ જુદું છે : શુક્રાચાર્ય માહાશાની, તપસ્વી, સમર્થ અને સંજીવની વિદ્યાના જાણકાર ગૃહસ્થાશ્રમી બ્રાહ્મણ મહર્ષિ હતા; તેથી દેવો અને દાનવો તરફ એમણે સમદષ્ટિ રાખવી જોઈતી હતી. તેના બદલે એમણે દાનવોનો જ પક્ષ લીધો; એકતરફી જ જોયું. દેવોનું આચાર્યપદ-ગુરુપદ, એમને બદલે બૃહસ્પતિને આપવામાં આવ્યું; તેથી એમના ક્રોધમાં ઘી ઉમેરાયું; અને એ દેવોને દુશ્મન તરીકે જોવા લાગ્યા. એટલે એમને ‘એકાક્ષી’ કહેલા છે. વિવેક અને સમદષ્ટિ જેને હોય તે બે આંખવાળો કહેવાય છે.

એ લોકોમાં રહેનારાઓએ આ પહેલાં પરમાત્માનાં પદારવિદનાં કદી દર્શન કર્યાં ન હતાં; આજે એ ચરણનાં દર્શન કરીને ધન્ય બની ગયા. બલિરાજા ભગવાનની આ અલૌકિક લીલા દિવ્યભાવે નિહાળી રહ્યો હતો ત્યાં જ અદ્વૈતાચાર્યો ગંભીર ઘેરો અવાજ એના કાને સંભળાયો : ‘બલિ ! મારાં બે ડાલાંમાં પૃથ્વી અને તે ઉપરના સાત લોકોની ભૂમિ સમાઈ ગઈ છે; હવે ત્રીજું ડાલું મૂકવા માટે બ્રહ્માંડમાં તારી કહેવાય એવી કોઈ ભૂમિ શેષ રહી નથી. બતાવ, ત્રીજું ડાલું મારે ક્યાં મૂકવું ? રાજન્ ! તારી પાસે મારાં ત્રણ ડાલાં જેટલી પૃથ્વી ન હતી છતાં તે ત્રણ ડાલાં પૃથ્વીનું દાન આપવાનો સંકલ્પ કર્યો એથી તે મને છેતર્યો છે. પણ મને જે છેતરે છે તેને હું ઘણી ભારે શિક્ષા કરું છું.’ એમ કહીને વામન ભગવાને બલિરાજાને વરુણપાશ વડે બાંધ્યો.

વરુણપાશમાં બંધાયેલા રાજા બલિએ નેત્રસંકેતથી ભગવાનને વંદન કર્યું અને પછી નમ્ર સ્વરે કહ્યું : ‘ભગવન્ ! હું તો એક પામર પ્રાણી છું, આપને છેતરવાની શક્તિ કે સૂઝ મારામાં આ પહેલાં કદી ન હતી, આજે પણ નથી; હું નિશ્ચિત માનું છું કે જગતમાં આપને છેતરી શકે એવું કોઈ જ નથી. મેં આપને છેતર્યા નથી, મેં જે સંકલ્પ કર્યો છે તે બરાબર સમજીને કર્યો છે; અને એનું પાલન કરવા હું તૈયાર છું. આપે બે ડાલાં ભરીને જે ભૂમિ માપી લીધી તે તો મારી ભૌતિક સંપત્તિ છે; આપે કૃપા કરીને એ સંપત્તિ મને આપી હતી, આપશ્રીએ એ સંપત્તિ આજે પાછી લઈ લીધી છે; તે સાથે એ સંપત્તિ માટે અજ્ઞાનવશ થઈને હું જે મમત્વબુદ્ધિ અને આસક્તિભાવ ધરાવતો હતો તેને પણ આપે હરી લીધો છે; મારા ઉપર આપે કરેલો આ ઉપકાર જેવોતેવો નથી. જ્ઞાનયોગ, ભક્તિથી જે મમત્વબુદ્ધિ અને આસક્તિ ટળે તેમ ન હતાં તે કેવળ આપની કૃપાદષ્ટિથી ટળ્યાં છે. ભગવન્ ! મેં ત્રીજું ડાલું

ભરવા માટે જગ્યા બતાવવાનો ઇન્કાર કર્યો નથી, એટલે હું નિરપરાધી છું; છતાં આપે મને વરુણપાશથી બાંધ્યો છે; પણ આપના હાથનું બંધન, બંધન નથી પણ મુક્તિના મહાસુખ કરતાં અધિક છે. હું આપને ત્રીજું ડાલું મૂકવાની જગ્યા બતાવું છું, તે આપ કૃપા કરીને સ્વીકારો. મારો આ દેહ, એમાં હું જ્યાં સુધી રહ્યો છું ત્યાં સુધી મારી મિલકત ગણાય છે. એ દેહના મસ્તક ઉપર આપ ત્રીજું પગલું મૂકો. માનવશરીરમાં મસ્તક શિરતાજ અને પ્રાણ ગણાય છે; વળી, એ માણસના અહંનું પણ પ્રતીક ગણાય છે; એના ઉપર આપનું ચરણાવિદ આપ મૂકો. આપના ચરણાવિદના સ્પર્શથી મારી અહંવૃત્તિ પણ નાશ પામશે. ત્રણ ડાલાં ભરીને આપે મારી અહંબુદ્ધિ, મમત્વદષ્ટિ અને આસક્તિભાવના-ત્રણેનો નાશ કર્યો છે. એવી કૃપા ભગવન્ ! આપ હમેશાં મારા ઉપર કરતા રહો એટલી જ મારી વિનંતી છે.’ એમ કહીને બલિએ પોતાનું માથું નમાવ્યું. વામનમાંથી વિરાટ થયેલા ભગવાને એ માથા ઉપર ત્રીજું ડાલું મૂક્યું.

રામાયણ કહે છે કે ભગવાન શ્રીરામચંદ્રજીના પાદસ્પર્શથી નિર્જીવ શલ્યા સજીવ અહલ્યા બની હતી. શ્રીમદ્ભાગવતાદિ સત્શાસ્ત્રો કહે છે કે, ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના પાદસ્પર્શથી જડ અને સ્થાવર ગણાતાં વૃંદાવનનાં વૃક્ષવેલી નિર્ગુણ અને સૌ કોઈને પાવન કરનારાં બન્યાં હતાં. તો ભગવાન શ્રીવામનના પાદસ્પર્શથી અસુર ગણાતો બલિ નિર્વાસનિક એકાંતિક મુક્ત બને એમાં શી નવાઈ ! નિર્ગુણ, નિરંજન અને નિષ્કામ પરમાત્માનાં ચરણનો સ્પર્શ થતાં જ બલિનાં સર્વ પ્રકારનાં બંધનો તૂટીફૂટીને ટળી ગયાં; અને દેહ છતાં જ એ પરમાત્માના પરમ દિવ્ય સુખ અને આનંદનો અધિકારી બન્યો. પણ પુરાણની આ કથાની પરાકાષ્ઠા હવે પછી જ શરૂ થાય છે :

વામનજીએ બલિરાજાની સર્વ રાજસંપત્તિ ત્રણ ડાલાં પૃથ્વીના દાનમાં લઈ લીધી; એટલું

જ નહિ પણ તેમાંથી સ્વર્ગનું રાજ બલિરાજના દુશ્મન ગણાતા દેવરાજ ઇન્દ્રને આપી દીધું તોપણ બલિના મુખ ઉપર વ્યગ્રતા, વ્યાકુળતા, ઉદ્વેગ કે શોકની કોઈ રેખા દેખાતી ન હતી; પણ માણસના માથા ઉપર ભારે દેવું હોય અને તે પૂરેપૂરું ભરપાઈ થતાં જેવી હળવાશ, સુખ અને શાંતિ માણસ અનુભવે છે તેવી શાંતિ બલિના મુખ ઉપર રેલાયેલી હતી. ભગવાન એ જોઈને બલિ ઉપર અઢળક ઢબ્યા. અતિ પ્રસન્ન વદને અને સ્વરે એમણે કહ્યું : ‘બલિ ! સર્વસ્વ મને સમર્પણ કરવાના તારા ભક્તિભાવથી હું અતિ પ્રસન્ન થયો છું. મેં તો તને વરુણપાશથી ઘડીવાર માટે બાંધ્યો હતો, પણ દિવ્યપ્રેમ અને સમર્પણભાવથી તે મને કાયમનો બાંધી લીધો છે; હું હાર્યો છું અને તું જીત્યો છું. જ્ઞાનીઓ, યોગીઓ અને ભક્તો હજારો વર્ષો સુધી ધ્યાનધારણા કરે તોપણ મારા સ્વરૂપની એમને જાંખી સરખીય થતી નથી; પણ હવે હું તારી આંખ આગળથી એક ક્ષણવાર માટે પણ અળગો નહિ રહું. મેં તારી રાજલક્ષ્મી છીનવી લીધી છે. હું જેના ઉપર અનુગ્રહ કરું છું તેની ધનસંપત્તિ, સુખસાહ્યબી અને લૌકિક સંબંધો હું હરી લઉં છું; લૌકિક સંબંધો, સુખસાહ્યબી અને ધનસંપત્તિ, જેના ઉપર હું અનુગ્રહ કરતો નથી તેને જ આપું છું. પણ તારી વાત ન્યારી છે. હું તને સુતલનું રાજપદ અને લક્ષ્મી આપું છું. જગતના નિયમ પ્રમાણે તો સુતલનું રાજપદ અને લક્ષ્મી, કાળ, કર્મ અને માયાને આધીન વર્તે છે; પણ એ સામાન્ય નિયમ તને લાગુ નહિ થાય. તારા વર્તમાન આયુષ્ય દરમિયાન સુતલ ઉપર કાળ, કર્મ કે માયા કોઈનોય પ્રભાવ નહિ ચાલે; તું સ્વતંત્ર રીતે તારી ઇચ્છા પ્રમાણે એ રાજલક્ષ્મી ભોગવી શકીશ. તું મને ઘણો પ્રિય છે. હવે હું તારી ઇચ્છા પ્રમાણે જ હમેશાં વર્તીશ.’

‘ભગવન્ ! આપે મારા ઉપર ભારે અનુગ્રહ કર્યો છે. મારા જીવનમાં આપની ઇચ્છા અને આજ્ઞા

એ જ મારી ઇચ્છા અને જીવન બની રહે એવી કૃપા કરવા હું નમ્ર વિનંતી કરું છું.’ બલિએ ગદ્ગદ કંઠે કહ્યું.

‘તારી ઇચ્છા પ્રમાણે બધું થશે.’ ભગવાને અભયવર દાખવતાં કહ્યું.

પુરાણ કહે છે કે બલિરાજ સહકુટુંબ સુતલમાં તાલ્યા ગયા પછી ભગવાન વામનજીની આજ્ઞાથી શુક્રાચાર્ય પોતે યજ્ઞના આચાર્ય હતા છતાં યજ્ઞમાન બનીને તેમણે યજ્ઞ પૂરો કર્યો.

બલિરાજની પુરાણપ્રસિદ્ધ કથા વાંચતાં- સાંભળતાં જ ગઢડાના દાદા ખાચર તથા જીવુબા, લાડુબા વગેરે હરિભક્તો અને ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણની કથા દષ્ટિ આગળ પ્રત્યક્ષ થાય છે. ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણ, ફૂલડોલના મહોત્સવ માટે વડતાલ જવા માટે માણકી ઘોડી ઉપર સવાર થાય છે; મુનિ, વર્ણી, પદાતિ વગેરેને તૈયાર થવાની તાકીદ કરે છે. અગાઉથી કહ્યાકારવ્યા વિના અચાનક જ ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણ પ્રવાસ માટે તૈયાર થયા એટલે પ્રેમી હરિભક્તોને મનમાં ફાળ પડે છે. ‘ભગવન્ ! કેમ અચાનક જવા તૈયાર થયા ?’ ‘રોકાઈ જવાની’ વિનંતી કરવા માટે પ્રેમી હરિભક્તો દરબારમાંથી દોડી આવે છે, પણ મુખે કંઈ બોલાતું નથી, હાથ જોડીને પછી પાછા દરબારમાં જાય છે; વળી પાછા આવે છે, હાથ જોડે છે. માણકી ઉપર સવાર થયેલા ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણ ચાલવા માટે ઘોડીને એડી ઉપર એડી મારે છે, પણ ઘોડી દરબારમાંથી ડગ ભરતી નથી. ભક્તોની પ્રેમભક્તિને ભગવાન તો વશ વર્તતા જ હોય છે; પણ અહીં તો પદ્મપરાંત માણકી ઘોડી પણ એ પ્રેમને વશ વર્તીને ડગ ભરવાનો ઇન્કાર કરે છે. ત્યારે મંદ મધુર હાસ્ય કરતાં કરતાં ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણ સામે હાથ જોડીને ઊભેલા પ્રેમી હરિભક્તો પાસે વડતાલ જવા માટે આજ્ઞા માગે છે : ‘આજ્ઞા આપો, અમે જાઈએ વ્રતપુરી.’

બ્રહ્માંડાધિપતિ ઇશ્વરો, વિરાટ, પ્રકૃતિપુરુષ, અક્ષરબ્રહ્મ અને મુક્તપુરુષો જેમની આજ્ઞામાં હમેશાં વર્તે છે તે સર્વેશ્વર શ્રીહરિ ભક્તો પાસે વડતાલ જવાની આજ્ઞા માગે એ દૃષ્ટ્ય ખરેખર અલૌકિક કહેવાય. હાથ જોડીને ઊભેલા પ્રેમી હરિભક્તો તરત જ વંદન કરીને કહે છે : ‘જાઓ પ્રભુ, રામનવમી નથી દૂરી.’ ભક્તોએ જ્યારે રજા આપી ત્યારે માણકી અને માણકીસવાર ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણ વડતાલ જવા માટે દરબારમાંથી બહાર નીકળ્યા. ભક્ત જ્યારે ભગવાનનાં ચરણોમાં

સંપૂર્ણ આત્મસમર્પણ કરે છે ત્યારે ભગવાન ભક્તની ઇચ્છા અને આજ્ઞાને વશ વર્તે છે.

બલિરાજાની કથાનો સાર એ છે કે, મુમુક્ષુ પાસે ભગવાન હમેશાં ત્રણ ડગલાં પૃથ્વીનું દાન એટલે ત્રણ બાબતોનું દાન-દેહ અને દેહના સંબંધો માટે અહંબુદ્ધિ, મમત્વ અને આસક્તિ એ ત્રણ બાબતોનો ત્યાગ કરવારૂપી અને એ ત્રણ બાબતો ભગવાન સંબંધી જ રાખવાનું દાન માગે છે. જે એ પ્રમાણે દાન આપે છે તેની દૃષ્ટિ આગળથી ભગવાન નિમિષમાત્ર પણ અળગા રહેતા નથી.

“....જગતનો પ્રવાહ એવો ચાલ્યો છે કે રાજ્ય પ્રજાને કહે છે કે દેવું કરીને ધંધો કરો. પ્રજા પણ એવી જ મનોવૃત્તિ ધરાવતી થઈ છે. પણ પરમાત્મા કહે છે કે દેવું કરનાર દુઃખી થાય છે. પરમાત્માનું જ વચન સત્ય થતું આવે છે. જે પરમાત્મા સ્પષ્ટ આદેશ કરે છે કે ધર્મ કરવાને અર્થે પણ દેવું કરવું નહિ-એ પરમાત્મા-વેપાર સારું દેવું કરવામાં વાંધો નથી એવી તો ઇચ્છા પણ રાખે નહિ. પરમાત્માનો આવો આદેશ છે-તેનું ઉલ્લંઘન કલેશ આપે છે. દેવું કરીએ તો જ ધંધો ચાલી શકે. દરેક મોટા વેપારીને દેવું હોય જ. આવી આવી દલીલો દેવું કરવાની તરફેણમાં મૂકવામાં આવે છે પણ જેની ઇચ્છા, જેનું વાક્ય, જેનો આદેશ જ સત્ય થાય છે એ પરમાત્મા આદેશ કરે છે કે -

દેવું બીજાનું જન જેહ રાખે, કદી મહાસંકટ તેહ સાંખે;
સંસારમાં જે ઋણવાન હોય, તેના સમો અન્ય દુઃખી ન કોય.
ઉચ્ચાટ ચિત્તે ઋણવંત લાવે, નિદ્રા ન આવે નહિ અન્ન ભાવે;
તે ઓશિયાળો અતિશે જણાય, તૃણા થકી તુચ્છ ઋણી ગણાય.
મીઠા વિના શાક જ રાંધી ખાય, પથારિયે ભોંય સુવે સદાય;
તથાપિ માથે ઋણ જો ન હોય, તે તુલ્ય બીજો સુખિયો ન કોય.
ઋણી હરિચંદ્ર હતો નરેશ, જે કષ્ટ પામ્યો જગમાં વિશેષ;
ચાંડાળને ઘેર ભર્યું જ પાણી, કરો ન કોઈ ઋણ એમ જાણી.
ઋણી તણી લાજ ગણાય કેવી, તે પાતળા કાચ પ્રમાણ જેવી;
જો તેહને ઠોકર કાંઈ લાગે, સૌ ભાળતા તે પળ માંહિ ભાગે.
જો અન્ન પાખી ઉપવાસ કીજે, તથાપિ લેતાં ઋણ જો ડરીજે;
અરે અતિશે દુઃખ આપનારું, નથી જ બીજું ઋણથી નહારું.
ઋણી થકી તો ક્ષયરોગી સારો, બેસી રહે એક સ્થળે બિચારો;
ઋણી જનો જો મનમાં મૂંઝાય, નાસી છૂટે કે ખૂબ ઝેર ખાય.
જે પુત્ર માટે ઋણ મૂકી જાય, તે પુત્રનો શત્રુ પિતા ગણાય;
જેના પિતાએ ઋણ જો ન કીધું, તો પુત્રને તે ધન લક્ષ દીધું.

ઉપરના શબ્દો શ્રીજી મહારાજે સારંગપુરમાં ઉત્સવ કરતી વખતે પોતાના આશ્રિતોને ઉદેશીને કહેલા છે પણ જે પરમાત્માને આશરનારા નથી તેની પાસે પરમાત્માના આદેશ પ્રમાણેના વર્તનની આશા રાખવી એ વ્યર્થ છે.....”

-અમૃતવર્ષા

નોંધ : આ લેખ ‘સત્સંગ પ્રદીપ’ વર્ષ : ૨૪, અંક-૨ માંથી લેવામાં આવ્યો છે.

શ્રી સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના સ્થાપક અને પ્રવર્તક ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણે આ સંપ્રદાયમાં ચાર શુદ્ધિ ઉપર ખૂબ જ ભાર મૂક્યો છે. વર્તન સિવાયનો ઊપદેશ અસર કરતો નથી. અણિશુદ્ધ સદ્વર્તન એજ આ સત્સંગનો પાયો છે. સત્સંગી ગૃહસ્થો માટે શ્રીહરિએ પાંચ વ્રતમાન*^૧ પ્રવર્તાવ્યાં છે. દાડ, માટી, (માંસ), ચોરી, અવેરી (વ્યભિચાર) નહિ; વટલવું નહિ-વટલાવું નહિ. ઘણા એવું માને-મનાવે છે કે શ્રી હરિએ પ્રવર્તાવેલાં આ પંચવ્રતમાનોમાં આજના જમાનામાં વટલવું નહિ-વટલાવું નહિનો સમાવેશ થતો નથી. ઘણા વિદ્વાનો જ્ઞાનની એથે આ પાંચમું વ્રતમાન અત્યારના યુગમાં બીનજરૂરી છે તેવું લોકો પર ઠસાવવા મથે છે અને આ વ્રતમાનને સમજ્યા વગર તેની ઉપર પોતાના અભિપ્રાયો આપે છે. તેથી અત્રે આ લેખમાં આ પાંચમા વ્રતમાન ઉપર કંઈક વિચાર દર્શાવવાનો નમ્ર પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે.

કર્મ પ્રમાણે જન્મપ્રદાન પ્રભુ કરે છે :

શ્રી હરિ ગ. પ્ર. ૧૩માં વચનામૃતમાં કહે છે કે આ જીવને તેના કર્મને અનુસારે કરીને ઊદ્ધિજ જરાયુજ, સ્વેદજ, અને અંડજ જાતિનો જે તે દેહ તેને ભગવાન પમાડે છે. અને તેના દેહથકી બીજા દેહને સૃજે છે. ગીતાના અધ્યાય ૪ શ્લો. ૧૩માં પણ શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર કહે છે કે પ્રકૃતિના ત્રણ ગુણો અને કર્મ પ્રમાણે માનવ સમાજના ચાર વર્ણોની વ્યવસ્થાને મેં ઉત્પન્ન કરી છે. આમ આ જીવને પ્રભુ ઇચ્છાથી ઊંચ નીચ દેહની પ્રાપ્તિ પોતાના પૂર્વ જન્મોના કર્મોને

અનુસારે જ થાય છે અને આ વર્ણાશ્રમની સમાજવ્યવસ્થા પણ ભગવાને જ રચેલી છે. બ્રાહ્મણ-ક્ષત્રિય-વૈશ્ય-શુદ્ર શ્વેત-રક્ત-પીત-શ્યામ શિક્ષક-સૈનિક-વણિક-શ્રમિક, આ ચાર ભેદો તો દુનિયામાં ગમે ત્યાં જાએ તો પણ રહેવાના, રહેવાના અને રહેવાના જ. કેમ કે તે ભગવાનના રચેલા છે-જીવોના પૂર્વ જન્મોના કર્મોને આધીન છે. જીવ પ્રાણીમાત્ર સર્વ સરખાની ભાવના, ધર્મ આત્મનિષ્ઠા, અને પરમાત્માની ભક્તિ સિવાય કદી સિદ્ધ થઈ શકે તેમ નથી. સ્થૂળ દૃષ્ટિ હોય ત્યાં સુધી સર્વ સરખાની વાતો નર્યો દંભ છે તે સ્પષ્ટ વાત છે.

વર્ણાશ્રમ ધર્મસહ એકાંતિક ધર્મ

પ્રવર્તક ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણ :

કેવળ વર્ણ અને આશ્રમના ધર્મોના પાલનથી કોઈનું આ પહેલા કદી અત્યાંતિક કલ્યાણ થયું નથી અને આજે પણ થાય તેમ નથી. તેવું શ્રી હરિએ જાહેર કરેલું છે પણ તે સાથે જ જ્ઞાન, યોગ અને ભક્તિની પરાકાષ્ટા પ્રાપ્ત થઈ હોય એવા જ્ઞાની યા યોગી ભક્તે પણ જ્યાં સુધી દેહ ભાવ અને દેહભાન હોય ત્યાં સુધી એ વર્ણ અને આશ્રમ ધર્મોનું પાલન અવશ્ય કરવું જોઈએ એવી ચુસ્ત અને આવશ્યક પ્રણાલિકા પણ તેમણે જ પ્રવર્તાવી છે. ગ.મ. ૪૬માં વચનામૃતમાં શ્રી હરિ જણાવે છે કે ભગવાનના અવતાર કેવળ વર્ણાશ્રમધર્મ પ્રવર્તાવવાને અર્થે નથી થતા પણ એકાંતિક ધર્મના સ્થાપનને અર્થે થાય છે. તેથી હવે જ્યારે શ્રી હરિએ આ વર્ણાશ્રમ ધર્મને શિક્ષાપત્રી શ્લો. ૧૯માં લખ્યો ત્યારે આપણા માટે તે કેવળ વર્ણાશ્રમનો ધર્મ નથી રહેતો પણ એકાંતિકનો ધર્મ બને છે.

*૧ સાચો શબ્દ વ્રતમાન છે વર્તમાન નહિ-નિમિત્તમાત્ર ભા. ૧, પાનું ૧૬૬લે. શ્રી ઇ. લા. પંડ્યા.

*૨ પ્રેમાનંદ સ્વામીકૃત “નિર્વિકલ્પ ઊત્તમ અતિ...”નું પદ.

સ. ગુ. શ્રી નિષ્કુળાનંદ સ્વામી પણ લખે છે કે “જે કોઈ સત્સંગી નામ કહાવે, પંચવ્રતને પાળે ને પળાવે.” દરેક સત્સંગી આશ્રિત માત્ર સાચું પ્રાર્થનામાં*૨ પણ ‘બિન ખપતો નહિ ખાત’ની પ્રતિજ્ઞા શ્રી હરિ આગળ બોલે છે. સંપ્રદાયના અન્ય પ્રમાણભૂત શાસ્ત્રો, વચનામૃત સત્સંગિજીવન વગેરે જોતાં સ્પષ્ટ થાય છે કે વર્ણાશ્રમનો આ ધર્મ પાળવાની આજ્ઞા શ્રી હરિએ કરેલી છે એટલું જ નહિ પણ તેનો સમાવેશ પાયાના પંચવ્રતમાનમાં કરેલો છે.

વર્ણાશ્રમ ધર્મ પાલનની જીવનમાં મહત્તા :

શ્રી હરિ કહે*૩ છે કે જો પંચ ઇન્દ્રિયો દ્વારા બહારના આહાર શુદ્ધ હશે તો જ અંતઃકરણ શુદ્ધ રહેશે અને અંતઃકરણ શુદ્ધ હશે તો જ ભગવાનની મૂર્તિનું અખંડ ચિંતન રહેશે તે સિવાય અખંડ ચિંતન શક્ય નથી. (ગ. પ્ર. ૧૪, ૧૮) અને જેવી અત્યારે વૃત્તિ હશે તેવી આ જીવની ગતિ થશે. ભાગવત ધર્મ છે તે બે પ્રકારનો છે ભગવાનના સંબંધે સહિત અને ભગવાનના સંબંધે રહિત. ભગવાનના સંબંધે રહિત જે કેવળ વર્ણાશ્રમના ધર્મ છે તે તો અતિશય દૂબળા છે અને તેનું ફળ પણ નાશવંત છે. (ગ.અં. ૨૧)*૪ પણ આપણા માટે તો સર્વાવતારી શ્રી હરિએ આજ્ઞા કરી કે સત્સંગી માત્રે આ વર્ણાશ્રમ ધર્મ પાળવો તેથી હવે તે આપણા માટે ભગવાનના સંબંધ સહિતનો ભાગવત ધર્મ બને છે. જેમ તોફાની ઘોડાને કાબૂમાં રાખવા લગામ જરૂરી છે, બળદ આદિ પશુને અંકુશમાં રાખવા જેમ નાથવા પડે છે તેમ માણસને અંકુશમાં રાખવા પંચવ્રતમાનરૂપી અંકુશની જરૂર છે. તે સિવાય માણસ ઇન્દ્રિયોનો ગુલામ થઈ જાય. સ્વેચ્છાચારી બની જાય કાંતો સ્વચ્છંદી થઈ જાય. પંચવ્રતમાન

તો ઇન્દ્રિયોને ગુલામ બનાવવા માટે છે. આ પાંચમું વ્રતમાન, એની આગળનાં ચાર વ્રતમાનના પાલન ને અર્થે પણ અતિ ઉપયોગી છે. જ્યાં ત્યાં, ગમે તે, ગમે તેવું અને ગમે તેનું ખાવા-પીવાની ટેવ જ માણસને આગળના ચાર વ્રતમાનમાંથી પાછો પાડે છે.

વર્ણાશ્રમ ધર્મ પાલનની આવશ્યકતા :

વર્ણાશ્રમનો ધર્મ મનુષ્યોમાં ભેદભાવ પાડવાને માટે નહિ પરંતુ પરસ્પર સંપ અને ઐક્યની ભાવનાને પોષવાને અર્થે છે. હિંદુ સમાજને ચાર વિભાગમાં વહેંચવામાં આવેલ છે. બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શુદ્ર. હિંદુ સમાજમાં જ્યારે અસંખ્ય કાંટાએ હતા, સમાજ વ્યવસ્થા પડી ભાંગી હતી, એક જ જ્ઞાતિના લોકો વચ્ચેની અથડામણો નિત્યક્રમ બની ગણ હતી તેવા સમયમાં હિંદુ ધર્મે સમાજના રક્ષણને અર્થે માત્ર ચાર જ વિભાગ કર્યા. જેમ વેદમાં હિંસા છે તે કોઈ હિંસાની પુષ્ટિને અર્થે નહિ પણ તેના સંકોચને અર્થે છે, ભારતના બંધારણમાં સ્ત્રીએ માટેની વિશિષ્ટ જોગવાઈએ છે તે કાંઈ તેઓ અછૂત છે માટે નહિ પણ તેઓ પ્રત્યેની દાક્ષિણ્યતા દર્શાવવા માટે છે, આ સંપ્રદાયની બે ગાદીઓ કંઈ તેના વિભાગને અર્થે નહિ પણ સુંદર વ્યવસ્થિત વહીવટને અર્થે છે. તેમ આ ચાર વિભાગો વિભાજનની પ્રક્રિયાની પુષ્ટિને અર્થે નહિ પણ તેના સંકોચને અર્થે છે. જો આજે પણ આપણે આ વર્ણ વ્યવસ્થા પ્રમાણે ચાલતા હોત તો, બ્રાહ્મણ-બ્રાહ્મણ વચ્ચે, પટેલ-પટેલ વચ્ચે, વાણિયા વાણિયા વચ્ચેના ઝઘડાઓ તો ચોક્કસ નિવારી શક્યા હોત. સુન્ન જનોએ ખાસ વિચારવું ઘટે કે એક જ ગ્રુપના લોકોને શ્રીહરિ જ્યારે એક તાંતણે બાધવા માગતા હોય ત્યારે એક ગ્રુપના લોકો અન્ય ગ્રુપના લોકો સાથે લડે-ઝઘડે તેવું વિચારી શકાય જ નહિ. આ સંપ્રદાયમાં મન-કર્મ-વચને કરીને અહિંસારૂપ ધર્મ છે તે જ

*૩ ગ. પ્ર. ૧૮ અને ગ. પ્ર. ૧૪.

*૪ ગ. અં. ૨૧.

તેનો પાયો છે. પરંતુ આ જીવની અવળાઇને લીધે, પરમાત્મા પૃથ્વી ઉપર સન્મુખ ન હોવાને લીધે, પોતાના સ્વભાવ ઉપર કાબૂ તે રાખી શકતો નથી, અંદરો અંદર લડે-ઝઘડે છે અને વાંક પરમાત્માનો કાઢે છે.

ત્યારે અને અત્યારે દેશ અને પરિસ્થિતિ

:

શ્રી હરિના સમયમાં પણ વર્ણાશ્રમના પાલન ઉપર ખૂબ ભાર મૂકવામાં આવતો. ત્યાગાશ્રમમાં પણ બ્રહ્મચારી અને સાધુ વર્ગના સભ્યો વચ્ચે પણ વર્ણાશ્રમના નિયમોનું પાલન કરવાનું ફરજિયાત હતું અને છે. સાધુ, પાર્ષદ અને બ્રહ્મચારીઓની પંક્તિ પણ જુદી રહેતી અને રહે છે. આવી જ રીતે ગૃહસ્થ હરિભક્તો પણ આ પાંચમું વ્રતમાન બહુ ચીવટપૂર્વક પાળતા. લાખો હરિભક્તોમાંથી સ. ગુ. નિષ્કુળાનંદ સ્વામીએ થોડા ઘણા હરિભક્તોનો ઊલ્લેખ ભ. ચિ.માં કરેલો છે તે સર્વે કેવા હતા કે વર્ણવતાં તેઓ લખે છે કે પંચવ્રતમાન માંહિ પૂરા, અંતર સાધુ ને ઉપર શુરા (પ્ર. ૧૧૨) કોઈ કહશે કે ભગવાન પોતે કેમ રહેતા ? શ્રીહરિ પોતે સ્વયં પાકી હતા, અયોધ્યાવાસી આવ્યા પછી તેઓને ત્યાં પણ તેઓ જમતા, તેમનો થાળ મૂળજી બ્રહ્મચારી-જેરામ બ્રહ્મચારી પણ બનાવતા, જેતલપુરના ગંગામાંથી માંડીને ઘણા બ્રાહ્મણ હરિભક્તો પણ રસોઈ બનાવતા. શ્રીહરિ તો સર્વાવતારી છે તેમની સર્વે ક્રિયાઓ દિવ્યજ છે તેમાં સંશય કરવો જોઈએ નહિ. પરમાત્માની ક્રિયાઓને સમજવાની આ જીવમાં શક્તિ નથી. આપણને તો શ્રીહરિએ કહ્યું કે,

છેલ્લી વાત એ છે માની લેજો રે,

શિક્ષાપત્રી પ્રમાણે સહુ રહેજ્યો રે.

શિક્ષાપત્રીમાંહી અમે રે'શું રે,

એમાં રહીને સહુને સુખ દેશું રે.

(પુ. પ્રકાશ-૪૮) આજે આપણે સમયાનુસાર કાળક્રમે

કરીને આ પાંચમું વ્રતમાન પાળવાનું શક્ય નથી, એમ માનીને છડેચોક ભંગ કરીએ છીએ. છતાં આપણે પોતાને સત્સંગી કહેવડાવીએ છીએ !! પંચવ્રતમાનના પાલનથી આ જીવ માણસ બને છે. માણસ અને પશુમાં આ પંચવ્રતમાનના પાલનનો જ ફેર છે. માણસ બન્યા પછી તેણે એકાંતિક ભક્ત બનવું સુગમ પડે અને પછી જ અક્ષરધામની પ્રાપ્તિ શક્ય છે. આપણે તો પંચવ્રતમાનમાંજ ખામી હોય અને અક્ષરધામનું સુખ જોઈએ છે તે ક્યાંથી શક્ય બનવાનું છે ? તે વિચારવું ઘટે. અત્યારે તો માણસ એના કર્મને જ મહત્ત્વ આપે છે. તેની જાતિને વિસરી જવાય છે તે યોગ્ય નથી. પૂર્વે પણ પરશુરામ તથા દ્રોણાચાર્યે કર્મ તો ક્ષત્રિયનાં કર્યા પણ ગણાયા તો બ્રાહ્મણજ, ભરતજી બીજે જન્મે મૃગ થયા ત્યારે શાસ્ત્રકારોએ તેમને પશુ જ લેખ્યા, ઝાંસીની રાણી લક્ષ્મીબાઈ તથા વ્હાલીયરની રાણી અહલ્યાબાઈ પુરુષને પણ શરમાયે તેવી રીતે રણસંગ્રામમાં લડી તો પણ ગણાઈ તો સ્ત્રી જ ! જો કર્મ પ્રમાણે માણસની જાતિ ગણાતી હોય તો ઘડીકમાં તે બ્રાહ્મણનું કર્મ કરે અને ઘડીકમાં શુદ્રનું, ઘડીકમાં પુરુષનું ને ઘડીકમાં સ્ત્રીનું તેમ ક્ષણે ક્ષણે તેના દેહની જાતિનો નિર્ણય આપણે બદલવો પડશે. એ શક્ય જ નથી. આ જીવ પોતાની બુદ્ધિ પ્રમાણે આ દેહની જાતિ નક્કી કરવા જાય તો દરેક માણસની જુદી જુદી જાતિ નક્કી કરે. એકમત થાય નહિ અને તે પણ કર્મ પ્રમાણે ક્ષણે ક્ષણે બદલાય! તેથી જ આપણે તો આ જીવને જે દેહની પ્રાપ્તિ થઈ છે-પોતાના પૂર્વજન્મોના કર્મો અનુસાર તેને જ સાચી, સ્વજાતિ માનીને વર્તવું.

કલ્યાણ થાય તેવો અર્થ કરવો અને સમજવો જોઈએ :

વટલવું નહિ, વટલાવવું નહિ આ પાંચમા વ્રતમાનનો અર્થ ઘણા વિચિત્ર રીતે કરે છે. આ અંગે નીચેના મુદ્દાઓ શાંતિ ચિત્તે તર્કવિતર્ક કર્યા

વિના સ્વહિતાર્થે વિચારવા જોઈએ.

૧ વટલવું તેનો અર્થ હરગીઝ એવો થતો નથી કે અન્ય જ્ઞાતિઓ પરત્વે હીણભાવ દાખવવો શ્રીજીના સમયમાં પણ તમના અંગત પાર્ષદો તરીકે મીયાજી, કરીમજી, હસનજી જેવા મુસલમાન પાર્ષદો પણ હતા જ અને તેમના ભક્તિ ભાવનો ઉલ્લેખ તો (ગ.મ. ૪૧) જેવા વચનામૃત શાસ્ત્રમાં પણ કરેલો છે. ભ. ચિ. પ્ર. ૧૧૩ થી ૧૨૮માં હરિભક્તોનાં જે નામો ગણાવ્યા છે તેમાં આટલી જાતિએ સહિતનો ઉલ્લેખ છે, બ્રાહ્મણ, વૈશ્ય, કણબી, રબારી, ખોજા, સુથાર, કુંભાર, ક્ષત્રિય, સોની, પટેલ, શેખ, કોળી, કાઠી, કાછીયા, રાઠોડ, ભાટ, પગી, શુદ્ર, કડીયા, વાઘરી, દેવજાતિ, ચારણ, ઠક્કર, લુવાણા, ખાયર, કંસારા, આહિર, મકવાણા, લુહાર, રાવલ, આ ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયમાં કલ્યાણને અર્થે કોઈ પણ નાત-જાતના, બાઈ-ભાઈ, ત્યાગી-ગૃહીના, રાજા-નોકરના ભેદ-ભાવ નથી. પરંતુ સર્વેએ પોત પોતાના નિયમો અચૂક પાળવા પડે.

૨. છાણી ગામના હરિભક્ત નારણદાસ હરિજન (શુદ્ર) હોવા છતાં પણ તેમના રચેલા કીર્તનો આજે પણ સંપ્રદાયમાં ગવાય છે તેમજ કીર્તન માળામાં સ્થાન પામ્યા જ છે.

૩. શ્રીહરિ પોતે બ્રાહ્મણ હોવા છતાં પણ પોતાના લાખો હરિભક્તો-કે જેમાં હજારો ભક્તો બ્રાહ્મણોત્તર, હજારો શુદ્ર અને સતશુદ્ર હતા તે હરિભક્તોના પ્રેમાગ્રહને વશ થઈને તેમને ત્યાં અચૂક જતા અને તે સર્વે પણ શ્રીહરિનાં દર્શને આવતા જ.

૪. શ્રી હરિએ વચનામૃ ગ. અં. ૨૧માં કહ્યું છે કે આ વૈષ્ણવો જ અમારા સગાવહાલા છે. આ કથનની ઓથ લઈને ઘણા આશ્રિતો એવું મન મનાવે છે કે સત્સંગીનું ખાવા પીવામાં વાંધો નહિ. પરંતુ શિક્ષાપત્રી શ્લો. ૨૮ પ્રમાણે

આવા મનુષ્યોનો તો સંગ પણ ન કરવો. કેમ કે તે જ શિક્ષાપત્રી શ્લો. ૧૯માં આજ્ઞા કરી કે “જેના હાથનું રાંધેલું અન્ન તથા જેના પાત્રનું જળ તે ખપતું ન હોય તેણે રાંધેલ અન્ન તથા તેના પાત્રનું જળ તે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની પ્રસાદી ચરણામૃતના મહાત્મ્યે કરીને પણ જગન્નાથપુરી વિના અન્ય સ્થાનકને વિષે ગ્રહણ ન કરવું.” અત્રે એ ઉલ્લેખનીય છે કે “જે ન ખપતું હોય તેનું ન ખાવું” અને “જે ન ખપતું હોય હો તે ન ખાવું” આ વાક્યોમાં ફેર છે.

અન્ય વ્યક્તિ સત્સંગી હોય યા કુસંગી, પણ જો વર્ણાશ્રમ પ્રમાણે તેનું અન્ન આપણને ન ખપે તેવું હોય તો તે ન જ લેવાય. અહીં જે વસ્તુ ખપે છે પણ જે તે વ્યક્તિનું ખપતું નથી. તેવી જ રીતે કુસંગી હોય કે જેનું વર્ણાશ્રમ પ્રમાણે આપણને તેનું અન્નજળ ખપતું હોય, પણ જે તે વસ્તુ ખપતી ન હોય દા. ત. અનગળ દૂધ-પાણી, લસણ-ડુંગળીના સંસર્ગવાળી ખાણી-પાણી ઇત્યાદિ તો પણ તે ન જ લેવાય. અહીં જે તે વ્યક્તિનું ખપે છે પણ જે તે વસ્તુ ખપતી નથી.

આ સંપ્રદાયનો આશ્રિત જે વસ્તુ ન ખપતી હોય (ડુંગળી-લસણ-હિંગ-મધ-માંસ અનગળ દૂધ-પાણી, તેલ ઘી ઇત્યાદિ) તે સત્સંગી કે કુસંગી કોઈનીય ગ્રહણ કરે જ નહિ પરંતુ ખપતી વસ્તુ પણ, જેના હાથની ખપે તેવી જ લે તે મહત્ત્વનું છે.

૫. ઘણા એવું માને-મનાવે છે કે આચાર, વ્યવહાર અને પ્રાયશ્ચિત એ શિક્ષાપત્રી શ્લો. ૧૨૦ મુજબ દેશ-કાળ-દ્રવ્ય જાતિને સામર્થ્ય પ્રમાણે કરવું. તેથી અત્યારના સમયમાં આ પાંચમાં વ્રતમાનનું પાલન શક્ય નથી. એ યાદ રાખવું ઘટે કે શિક્ષાપત્રીની આજ્ઞા પાલનથી દેશકાળ સારા થાય; નહિ પાળીએ તો દેશકાળ વિપરીત જ છે. જો આપણે આચાર-વ્યવહાર શિક્ષાપત્રી પ્રમાણે પાળીએ અને કદાચિત

કંઈક આજ્ઞા લોપાય તો પ્રાયશ્ચિત દેશકાળ પ્રમાણે કરાય. અર્થાત્ દેશકાળ પ્રમાણે પ્રાયશ્ચિત ઓછું વતું થાય પણ કંઈ આજ્ઞા ઓછી વતી ન થાય. શિ. શ્લો. ૧૧૯ મુજબની પરિસ્થિતિ ઊભી થઈ હોય તો જ શિ. શ્લો. ૧૨૦ મુજબ આચાર વ્યવહાર દેશકાળ પ્રમાણે કરાય અને તે અંગે પણ શ્લો. ૯૨ તથા ૧૨૦ મુજબ પ્રાયશ્ચિત તો અવશ્ય કરવું જ પડે છે. પરંતુ આ બધા માટે શ્લો. ૪૮ ખાસ ધ્યાન રાખવા જેવો છે.

૬. ગ. પ્ર. ૪૪માં શ્રી હરિના શબ્દો છે “જ્યાં સુધી વર્ણનું કે આશ્રમનું માન લઈને ફરે છે ત્યાં સુધી એને વિષે સાધુ પણ આવતું નથી.” આનો પૂર્વાપરનો સંબંધ બતાવ્યા સિવાય, ઘણા તેનો ઉલ્લેખ કરીને વર્ણાશ્રમના ધર્મની ગૌણતા બતાવે છે. સાચી હકીકત એ છે કે આ વચનામૃતમાં શ્રીહરિ, આ જીવને દેહરૂપ ન માનવાની અને પોતાને આત્મારૂપે માનવાની વાત કરે છે અને તેથીજ આ સંદર્ભમાં ઉપરોક્ત વચન ઉચ્ચાર્યું છે તે સાથે જ શ્રી હરિ કહે છે કે એવો સાધુ તો હું છું જે મારે વર્ણાશ્રમનું લેશમાત્ર માન નથી. અર્થાત્ શ્રીહરિ ને પોતાના દેહને વિષે ક્યારેય અહંમત્ત્વ ન હતું. પોતે સદાય બ્રહ્મરૂપે જ વર્તતા હતા. આમ અહીં વર્ણાશ્રમ શબ્દ દેહ માટે વપરાયો છે તે સ્પષ્ટ છે.

વર્ણાશ્રમ ધર્મ અને વચનામૃત

૧. ગ. પ્ર. ૧૮ મા વચનામૃત પ્રમાણે મોટાની પ્રસાદી છે તેને જમવે કરીને પણ પવિત્ર થાય છે તેમાં પણ વર્ણાશ્રમની મર્યાદાને પરમેશ્વરે બાંધી છે તે મર્યાદાને રાખીને પ્રસાદી લેવી અને જેને ન ખપે તેને સાકારની પ્રસાદી કરાવીને લેવી.

૨. ગ. પ્ર. ૨૧ : પોતપોતાના વર્ણાશ્રમનો જે ધર્મ તેને વિષે અચળ નિષ્ઠા એ આદિક ચાર સાધને કરીને ભગવાનની અતિશય પ્રસન્નતા થાય છે.

૩. ગ. પ્ર. ૨૫ : વર્તમાન ધર્મ છે તે તો ભગવાનની આજ્ઞા છે તે જરૂર રાખવા.

ગ. અં. ૨૭ : (૧) વર્તમાનની આંટી તો પોતાના જીવનરૂપ છે અને તેને વિષે બહુ માલ છે એવી રીતે માહાત્મ્યે સહિત તેની આંટી પાડવી. (૨) જે આંટીએ કરીને વર્તમાન પાળતો હોય તો તે રાજર્ષિ કહેવાય અને ભગવાનની પ્રસન્નતાને અર્થે વ્રતમાન પાળતો હોય તો તે બ્રહ્મર્ષિ કહેવાય ને સાધુ કહેવાય એવી રીતે એ બેયમાં ફળનો પણ ભેદ છે.

વર્ણાશ્રમના ધર્મના લોપનું પ્રાયશ્ચિત

ઘણા એવું કહે છે કે સ. જી. પ્ર. ૫માં પ્રાયશ્ચિત માટેના ૪૩ થી ૪૬ અધ્યાયો છે તેમાં વર્ણાશ્રમના ધર્મલોપ્યાનું પ્રાયશ્ચિત કહ્યું નથી માટે શિ. શ્લોક. ૧૯માંની આજ્ઞાનો લોપ થાય તો ચાલે, તે બહુ મહત્ત્વનું નથી ! પરંતુ આ તો ઊંધી સમજણ છે. આજ્ઞાના લોપનું પ્રાયશ્ચિત જ ન હોય તો અતિમહત્ત્વની આજ્ઞા હોય ! વર. ૧૪મા વચનામૃતમાં શ્રીહરિ જણાવે છે કે ભગવાન અથવા સત્પુરુષનો જેના હૈયામાં ગુણ આવે, તેણે અગાઉ જે વર્ણાશ્રમના ધર્મ લોપ્યા હતા તેનું જે પાપ લાગ્યું હતું તે નાશ થઈ જાય છે. વળી શિ. શ્લો. ૧૯માં આ પ્રમાણે વર્તવાની આજ્ઞા કરી છે. તેથી હવે તે કેવળ વર્ણાશ્રમનો ધર્મ નહિ પણ એકાંતિકનો ધર્મ બને છે.

મહાભિષેક

કુમુદચંદ્ર લક્ષ્મીપ્રસાદ પંડ્યા
(એડવોકેટ)

નોંધ : આ લેખ ‘સત્સંગ પ્રદીપ’ વર્ષ : ૨૪, અંક-૨ માંથી લેવામાં આવ્યો છે.

અભિષેકનો સીધો સાદો અર્થ સ્નાન યાને જલસિંચન એવો થાય છે પણ સમાજમાં અને ખાસ કરીને ધાર્મિક સમાજમાં એના વિવિધ સંદર્ભે અનેકવિધ અર્થ થતા હોય છે. દેવાલયોમાં એને ધાર્મિક વિધિ કહ્યો છે. જ્યારે રાજ્યશાસનમાં એને નવા રાજાને ગાદી નશીનનો વિધિ ગણ્યો છે જેને સમાજમાં રાજ્યાભિષેક યાને રાજ્યારોહણ કહે છે. પરંતુ રાજાનાય રાજા રાજામહારાજાધિરાજ એવા પ્રભુને-પરમેશ્વરની પ્રતિમાને પવિત્ર જળ અને પંચામૃત વડે અભિષેક કરવો તે ધાર્મિક વિધિને મહાભિષેક કહે છે. જનસમાજમાં માનવી નિત્યસ્નાન કરતો જ હોય છે પણ એના જન્મદિવસે એને સુગંધિત દ્રવ્યોસહ પંચામૃત સ્નાન કરાવે છે અને એ રીતે એનો જન્મદિવસ ઉજવવાનો પ્રારંભ થાય છે. ભગવદ્માર્ગમાં પરમેશ્વરની પ્રતિમાને દેવમંદિરમાં પ્રતિષ્ઠિત કરતાં કે પ્રાણપ્રતિષ્ઠા સમયે સુગંધી દ્રવ્યો સહ પવિત્ર નદીઓનાં જળ સહ પંચામૃત અભિષેક કરવામાં આવે છે એને પ્રતિષ્ઠોત્સવનો મહાભિષેક કહેવામાં આવે છે. પંચધાતુની લાલજીની મૂર્તિને કે ઠાકોરજીને તો નિત્ય અભિષેક કરવામાં આવતો હોય છે. મહાપૂજા પ્રસંગે પ્રતિમાને સુગંધી દ્રવ્યો સહ પંચામૃતાભિષેક કરવામાં આવતો હોય છે. આવા અભિષેકને અંતે શુદ્ધ અને પવિત્ર જળ વડે મૂર્તિને સારી પેઠે સ્નાન કરાવવામાં આવે છે. આમ આદિ, મધ્યને અંતે પવિત્ર પાણીનું પ્રમાણ પુષ્કળ હોય છે તેથી જ એનો જલસિંચન એવો સરળ અર્થ કરેલો છે. બાકી, એનો વિશિષ્ટ અર્થ અલગ હોય છે અને તે પણ એના વિવિધ સ્વાંગમાં વિધિવત્

હોય છે.

અભિષેકને માત્ર જળસ્નાન કે જળસિંચન ગણવાનું હોય તો એનો મહિમા શો રહે ? પરમાત્માની પ્રતિમાને કરવામાં આવતો અભિષેક ધાર્મિક વિધિસહ હોય છે. વેદોક્તવિધિ મુજબ વેદમંત્રોચ્ચાર કરીને ભક્તિપૂર્વક પ્રભુ પ્રતિમાને અંગોઅંગ સુગંધી દ્રવ્યો અને પંચામૃતસિક્ત સ્નાન કરાવવું તેનું નામ જ મહાભિષેક. મોટા દેવમંદિરમાં દેવોને વાર્ષિક પાટોત્સવ વેળા મહાભિષેક કરવામાં આવતો હોય છે. એમાં મુખ્ય ભક્તિ ભાવ અને વિધિ હોય છે. માત્ર વિધિ હોય ને ભક્તિભાવ ના હોય તો પ્રભુ પ્રસન્ન થતા નથી. એકલો ભક્તિભાવ હોય પણ વિધિ ના હોય તો મહાભિષેક કહેવાતો નથી. એને માત્ર સ્નાન કહેવાય કે જળસિંચન કહેવાય. મહાભિષેકમાં ભક્તિ અને વિધિ બંનેનો સમ્યક સમન્વય હોય છે. માટેજ શ્રીજી મહારાજે ભક્તિએ સહ ધાર્મિકવિધિ પ્રવર્તાવી છે અને શતાનંદમુનિએ આથીજ ભગવાનનું નામ સર્વભંગળ સ્તોત્રમાં વિધિવક્તા વિધિ પ્રિયઃ પાડ્યું છે. તે સાર્થક છે. સત્સંગિજીવન આદિ શાસ્ત્રોમાં એનો ઉલ્લેખ જોવા મળે છે ?

શ્રીસ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયમાં આશ્રિત સત્સંગી તથા સંત સાધુએની પાસે હરિકૃષ્ણ લાલજી આદિ પ્રભુસ્વરૂપો હોય છે તેને હરોજ ઋતુ અનુસાર શીતળઉષ્ણ જળ વડે સ્નાનવિધિ કરવામાં આવે છે તેને નિત્ય અભિષેક કહેવામાં શો વાંધો હોય ?

પહેલાં રાજ્યોના રાજાનો રાજ્યાભિષેકનો વિધિ થતો તેનો ઉલ્લેખ કરીને આપણા સંપ્રદાયમાં ધ.

ધુ. આચાર્ય મહારાજશ્રી ગદ્યારૂઢ થાય છે. તેની વાત કરીએ. એમનો વિધિવત્ અભિષેક કરવામાં આવે છે. શ્રીજીમહારાજની આજ્ઞા મુજબ શ્રીજીમહારાજે પ્રવર્તવેલ પ્રણાલિકા પ્રમાણે ગાદીનશીન થતા નવા આચાર્ય મહારાજને શ્રીજીએ આપેલ પ્રસાદીના મૂળ વસ્ત્રો ધારણ કરાવવામાં આવે છે, અભિષેક પછી વિદ્યમાન આચાર્ય એમને તિલક કરે છે. જેતપુર ગામે સ. ગુ. રામાનંદ સ્વામીએ સહજાનંદ સ્વામીએ વિધિવત્ અભિષેક કરેલો તેની વિગત આચાર્યશ્રી વિહારીલાલજી મહારાજે હરિલીલામૃત (ક. ૪ વિ. ૨૪)માં વર્ણવી છે. અભિષેકમાં પ્રેમભાવ, શ્રદ્ધા અને સ્વાર્પણ મુખ્યપણે હોય છે તેથી એવી અભિષેકની ક્રિયાવિધિમાં આનંદ ઉમંગ અને ઉલ્લાસ ઉભરાય છે અને હજારો હરિભક્તો ભાવવિભોર બનીને દર્શન કરે છે અને અંતરનો અર્ધ્ય પ્રભુને અર્પીને ધન્ય બને છે. પછી એ આપણો સંપ્રદાય હોય યા અન્ય સંપ્રદાય, આપણા ઇષ્ટદેવની પ્રતિમા હોય કે અન્યપ્રતિમા, પણ એ સર્વ ધાર્મિક વિધિમાં સ્નેહશ્રદ્ધાભક્તિ હોય ત્યારે જ એ ફળદાયી બને છે અને શુષ્કતા ટળે છે. ભારતમાં અનેક ધર્મ-સંપ્રદાયો છે એ બધામાં અભિષેકની મહત્તા ઘણી બધી અંકાય છે. તાજેતરમાંજ કર્ણાટકમાં ગોમટેશ્વરમાં મહામસ્તિકાભિષેક ઉજવાયો જેમાં લાખો શ્રદ્ધાળુ લોકોએ ઉલટભેર ભાગ લીધો હતો કેટલાક એને મસ્તક અભિષેક કહે છે. તો કેટલાક એને મહાઅભિષેક માને છે. વસ્તુતઃ જોઈએ તો અભિષેક મસ્તકથી થાય ત્યારે એ અંગોઅંગ પ્રક્ષાલન થાય છે.

દેવપ્રતિમાને અભિષેક કરવા માટેની સાધન સામગ્રી અને પૂજન સામગ્રી વિશેષ હોય છે. પંચામૃત એટલે શાસ્ત્રકારોએ સામાન્ય પણે માન્ય કરેલાં અને સંતોએ પ્રમાણિત કરેલાં પાંચ અમૃત દ્રવ્યો તે છે દુધ, દહીં, ઘી, મધ, ખાંડ છે. પાંચ પણ એ પૃથ્વી પવિત્ર નદીઓનાં જળ લાવવામાં આવે છે. પાંચ નદીઓ કેમ ? ગંગા જમના

કાવેરી રેવા સરસ્વતી આદિ અનેક પવિત્ર નદીઓ છે. પાંચમાં બધી આવી જાય. સરિતાજળના અભાવે સરોવર (ગોમતી) વાવકૂવા (રાધાવાવ, ગંગાજળિયો કૂવો)નાં વારિ પણ વપરાય છે. મહાભિષેક માટેનું જળ બહુધા બહેનો મસ્તકે ઉપાડી લાવે છે. પુરુષો કરતાં સ્ત્રીઓ સેવાસ્વાર્પણને ભક્તિભાવતામાં ચડિયાતી મનાય છે. આથીજ પ્રેમાનંદ સ્વામી પ્રભુની પ્રેમસખી બનીને શ્રીજીને ભજે છે. આથીજ મુક્તાનંદ જેવા સંતો પ્રભુની ગોપીભાવે આરાધના કરે છે. સ્ત્રીઓ પવિત્ર જળને પવિત્ર કળશમાં ધારીને લાવે ત્યારે પુરુષો એવા જળકળશને દેવાલયના ગર્ભદ્વારમાં પહોંચાડવા તૈયાર ઊભા હોય છે. સ્ત્રીઓ જળ સિંચી લાવે અને પુરુષો પૂજારી પાસે પહોંચાડે એ મોટી સેવા છે. પૂજારી પુરુષ હોય છે. દેવપ્રતિમાને અભિષેક પૂજારી બ્રહ્મચારી કરે છે, આચાર્ય મહારાજ કરે છે આચાર્ય પરિવારના પુરુષો કરે છે. બ્રાહ્મણ પુરુષ કરે છે. કાં સંતો કરે. એ સિવાય દેવાલયના ગર્ભદ્વારમાં કોઈ પ્રવેશી શકતું નથી. દેવાલયનું શૈત્યપાવનત્વ જળવાય તે માટે આ મર્યાદા બહુ જ મહત્ત્વની ગણાય છે.

દેવાભિષેક કરવાનો જેને લાભ મળે છે તે મહાભાગી મનાય છે પણ દેવાભિષેક માટે જળયાત્રામાં જોડાઈને માથે કળશ ધારણ કરીને પવિત્ર જળ આણી આપે છે તે બહેનો ઓછી મહાભાગી ગણાતી નથી. તેઓ ને પણ મહાભાગ્યશાળી માની છે. પ્રભુ એમના પર ઘણા પ્રસન્ન થાય છે. આ પવિત્ર પાણીને કેસર અત્તર વડે સુંગંધી કરવામાં આવે છે. ભક્તો કેસર અત્તર આદિ સુંગંધી દ્રવ્યો લાવી આપે છે તેય મહાભિષેકના સહભાગી બને છે. દૂધ સાકર ગુલએ ગુલાબજળ લાવી આપનાર પણ મહાભાગી ગણાય છે. ટૂંકમાં કહીએ તો મહાભિષેકવેળા મંદિરમાં આવનાર પ્રત્યેક ભક્ત કોઈને કોઈ રીતે અભિષેક સેવા સાથે જોડાઈ જાય છે. શુકલ પણ એટલાજ ભાગ્યશાળી ગણાય છે જેટલા દેવને અભિષેક કરતા પૂજારી ભાગ્યશાળી છે. અભિષેક

કરાવનાર યજમાન, અભિષેકનાં દર્શન કરનાર, ભક્તજન અભિષેકવારિનું આયમન કરનાર અને અભિષેકજનનું વિતરણ કરનાર ઉપર પ્રભુ ઘણા પ્રસન્ન થાય છે. સર્વભક્તને અભિષેકનું ફળ મળે છે જો એ ભક્તિભાવથી દર્શન કરે અને વિચાર કરે તો.

અભિષેક કરનાર ભક્ત એમ વિચારે કે મને આજે પ્રભુએ આ અભિષેક કરવાનો લ્હાવો આપ્યો તે કેવળ પ્રભુની કૃપા વડે પ્રાપ્ત થયો છે. જેમ પ્રભુ પર અભિષેક હું કરું છું તેમ તેમ મારા હૃદયમાં રહેલા કીલ્મિશ ભાવો, દૂષિત વિચારો અને દોષો નાશ પામી જાય છે. અને હૃદય નિર્મળ પવિત્ર બને છે એવા ભાવ વડે દેવને અભિષેક કરવો જોઈએ. તેથી મનમાં ખૂબજ શાંતિ પ્રાપ્ત થાય છે. પોતે જેમ જેમ અભિષેક કરે છે તેમ તેમ હૃદયમાં રહેલા દુષિત ભાવો ધોવાઈ જાય છે ને હૈયું પવિત્ર બને છે. જેથી એમાં પ્રભુનો વાસ થાય છે. ભગવદ્ સ્વરૂપ, અભિષેક કરે ત્યારે જ શુદ્ધ થાય છે તેમ ના માનવું જોઈએ. કારણકે એતો પ્રભુનાં પોતાનાં પવિત્ર સ્વરૂપો છે એમને અભિષેક કરીને માનવી પોતાના હૃદયને પવિત્ર કરે છે. એતો ભગવદ્ ભાવના એ રીતે વ્યક્ત કરવા માટેની એક સુંદર પૂજા છે, જેનાથી આપણા અંતરમાં રહેલા દોષો નિર્મૂળ થાય છે. જેમ જેમ આપણે પ્રભુપ્રતિમા ઉપર પંચામૃત જળસિંચન કરીએ યાને પવિત્ર પાણી રેડીએ છીએ તેમ તેમ આપણા હૈયામાં અમૃતનો રેલો પસાર થતો હોય એવો અનુભવ થાય છે. જેનાથી આપણું હૃદય વિશુદ્ધ અને પવિત્ર બને છે. ત્યારે જ પ્રભુનો એમાં વાસ થાય છે. પ્રેમ, શ્રદ્ધા અને આનંદથી અભિષેક કરવાથી આપણું હૈયું પુલકિત બનીને નાચી ઉઠશે, રોમે રોમ હર્ષોલ્લાસ વ્યાપી જશે, નવીન તાજગી અને દિવ્યતા ઉભરાશે, કારણકે એ સામાન્ય અભિષેક નથી. પણ પૂર્ણપુરુષોત્તમ ભગવાન સ્વામિનારાયણનો

મહાભિષેક છે, જે મહાભાગ્યશાળીને એવી સેવા પૂજા કરવાની તક મળે છે. એવું સમજે ત્યારે એના દિલમાં નવીન ચેતના ઉભરાશે અને ભગવદ્પ્રાપ્તિમાં અને મૂર્તિ સિદ્ધ કરવામાં ખૂબ પ્રગતિ થશે.

અભિષેકમાં વપરાતાં સામગ્રી દ્રવ્યો એ પવિત્રતાનાં પ્રતીકો બની રહે છે. દૂધ દહીં મધ સાકરાદિ ઉપચારો આપણા કામક્રોધાદિક શત્રુઓને મારી પાછા હટાવે છે. આ અંતઃશત્રુઓ છે, લાગ માનવીને વ્યવહારમાં ડગલે ને પગલે નડતા હોય મળે હુમલા કરતા હોય છે, એનો સામનો કરવા માટે તેમજ એનો નાશ કરવા માટે દૂધ દહીં આદિક પંચામૃત અભિષેક ઉપચારો કરીએ છીએ એમ સમજીએ તો અંતઃશત્રુઓ સામે ઝઝુમવાનું બળ મળે અને અંતઃશત્રુ ટળે. એવા ઉપચારો વડેજ અંતઃશત્રુઓ મહાત થાય છે એમ વિચારબળ રાખીને અભિષેક કરવો જોઈએ. તો કામાદિ રિપુએ નડશે નહિ. ભગવદ્ માર્ગે વિના હરકતે શાંતિથી ઝડપભર આગળ વધશે.

અભિષેક કરનારે ઉપર જણાવેલી સમજણ તો કેળવવાની હોય છે. તેની સાથો સાથ અભિષેકની જે વિધિ છે તે સંપૂર્ણ પણે ભગવદ્ આજ્ઞા અનુસાર હોય તેનું પણ ધ્યાન રાખવું જોઈએ. મલિન કે ધોયા વગરનું વસ્ત્ર કે ઉચ્છીષ્ઠ થઈ ગયેલું દ્રવ્ય, શુદ્ધ કર્યાવગરનું દ્રવ્ય ન વપરાય તેમજ ગુલાબજળ અને દૂધ વગેરે ગાળીને વપરાય તેનું ધ્યાન રાખવું જરૂરી છે કારણ કે હવેના આધુનિક વહેવાર અનુસાર અમુક વખતે ભગવદ્ આજ્ઞાની વાતને ગૌણ કરી નાખવામાં આવે છે. અને ઉપચાર તેમજ મંત્રાદિકને વધુ પડતું મહત્વ આપવામાં આવે છે. જેને કારણે સેવાને બદલે કુસેવા થાય છે. ભગવાન રાજી થવાને બદલે નારાજ થઈ જાય છે. અભિષેક કરનારે વિચારવું જોઈએ કે એકાદ ઉપચાર નહિ કરી શકાય તેનો વાંધો નહિ પણ એ ઉપચાર કરવા માટે જો આગ્રહ રાખવામાં આવે ને અશુદ્ધ દૂધાદિ આવી જાય

તેવો સંભવ હોય તો તે ઉપચારનો આગ્રહ રાખવો ના જોઈએ. જેમકે દૂધ પાણી ગાળ્યા વગરનું હોય, મધમાં કીડીઓ પડી હોય, અત્તર કે સેન્ટ સ્પીરીટ વાળું હોય તો તેવો ઉપચાર છોડી દેવો હિતાવહ છે. એટલે પાણી દૂધ ગાળીને જ વપરાય તેવો જ આગ્રહ રાખવો.

વધુમાં અભિષેક કરનારે પોતે અભિમાન કે ઘમંડ. અહંકાર ન રાખવો કે જો ફક્ત હુંજ અભિષેક કરું છું, બીજા કોઈ નથી કરી શકતા. એતો ભગવાન તમને અભિષેકની ક્રિયા કરવા માટે નિમિત્ત માત્ર બનાવ્યા છે. તેથી તમે તો પ્રભુપ્રેરી ક્રિયા કરો છો એમ સમજવું. જેમ બીજા હરિભક્તોને નાણાં વગેરે માટે નિમિત્ત કર્યા તે રીતે તમને અભિષેક કરવાની પ્રેરણા આપી ને સેવા પૂજા કરવાની તક આપીને ઉપયોગમાં લીધા તેમાં આપણે ગૌરવ અનુભવવું. પણ તેમાં અહંકારનો લેશમાત્ર પણ ન આવવો જોઈએ. કારણકે તેને કારણે તોડછાઈ અને મદ આવે છે અને કોઈ વખત કોઈ હરિભક્ત કે સંતનો તિરસ્કાર કે દ્રોહ થઈ જાય તો કલ્યાણ બગડી જાય. માટે અહંકાર

ન આવે તેનું ધ્યાન રાખવું જોઈએ. અભિષેક કરનાર અને અભિષેકનું પાણી જે (ફર્શ) જમીન પર પડે તેને સાફ કરનાર કે અભિષેક બાદ મંદિરને ધોઈને પોતુ કરનાર માણસ પણ ભક્તિ નિષ્ઠા અને નિસ્વાર્થ ભાવથી જો તે કરે તો તે પણ અભિષેક કરાવનારના જેટલોજ પુણ્યશાળી બને છે.

ભગવાનનો અભિષેક થાય ત્યાં બ્રહ્માદિક દેવો હાજર રહે છે અને પુષ્પવૃષ્ટિ કરે છે. પ્રસંગો ચિત અને શુદ્ધ મંત્રોચ્ચાર તેમજ નિયામાનુસાર આજ્ઞાનુસારની ભક્તિભાવ પૂર્વક શાસ્ત્રોક્ત વિધિથી અભિષેક કરવામાં આવે તો પ્રભુરાજી થાય, ભક્તિ ફળદાયી બને મનના માનોરથો પૂરા થાય અને અભિષેકનું આહલાદિક વાતાવરણ ખૂબ જામે, જેનો અનુભવ આનંદ અને સંતોષ અવર્ણનીય હોય છે. એવું ભક્તિભર્યું વાતાવરણ જેણે માણ્યું હોય તેને જ ખબર પડે. આમ પ્રભુને પ્રત્યક્ષપણે કે પ્રભુની પ્રતિમાને પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષપણે અભિષેક કરવાથી કરાવવાથી, કે એમાં સહભાગી થવાથી, અરે એનાં દર્શન કરવાથી ભગવદ્ ભક્તોમાં દિવ્યતા આવે છે અને ભગવદ્માર્ગે ખૂબ પ્રગતિ થાય છે.

“સત્સંગ પ્રદીપ” ને ભેટ આપનારની શુભ નામાવલિ			
રૂા. રકમ	નામ	ગામ	પ્રસંગ

૨૫૦૦-૦૦	દેવાંશ અમરીશકુમાર પ્રજાપતી	વડોદરા	શ્રીજીમહારાજ, દયાળુશ્રી ગુરૂજી તથા પ.પૂ. મોટાભાઈની પ્રસન્નતાર્થે
૧૦૦૦-૦૦	નવીનભાઈ રજનીકાંતભાઈ ચૌહાણ અમદાવાદ	નૂતનગૃહ	પ્રવેશ નિમિત્તે શ્રીજી પ્રસન્નતાર્થે
૭૫૦-૦૦	નવીનભાઈ ચંદુભાઈ દવે	મુંબઈ	શ્રીજી પ્રસન્નતાર્થે
૫૦૧-૦૦	મહેશભાઈ કાંતિલાલ મહેતા	સુરત	‘૮૫’માં જન્મદિન નિમિત્તે શ્રીજી પ્રસન્નતાર્થે
૨૫૧-૦૦	રોશન તરૂણભાઈ ભટ્ટ	દહેગામ	શ્રીજી પ્રસન્નતાર્થે
૨૫૧-૦૦	વત્સલ તરૂણભાઈ ભટ્ટ	દહેગામ	શ્રીજી પ્રસન્નતાર્થે

આજીવન લવાજમ :
દેશમાં રૂ. ૨૫૦-૦૦
છૂટક નકલ રૂ. ૫-૦૦

Registered with Registrar of News Papers for India Under No. GujGuj/16039
Postal Regd. No. VDR (E)/355/2020-2022 Valid Upto 31-12-2022
Posted at RMS, Vadodara on 22nd of Every Month

સત્સંગ પ્રદીપ

વાસના

જ્યાં સુધી વાસના નિર્મૂળ ના થાય ત્યાં સુધી જન્મમરણ ઊભું રહે. વાસના પૃથ્વીમાં રહેલાં બીજરૂપે છે. ઉનાળામાં પૃથ્વી ઉપર એક પણ બીજ દેખાતું નથી, પણ ચોમાસું આવતાં આખી પૃથ્વી લીલીછમ વનસ્પતિથી ઢંકાઈ જાય છે. તેમ કુસંગરૂપી પાણીનો જ્યારે યોગ થાય છે ત્યારે હૃદયમાં રહેલી અવ્યક્ત વાસના વ્યક્ત થાય છે. પૃથ્વી ખુલ્લી હોય અને તેના ઉપર છાપરું કરી દીધું હોય તો જ્યાં સુધી પાણી ના પડે ત્યાં સુધી બી પૃથ્વીમાં રહે અથવા જમીન ઉપર પથ્થર જડી દીધા હોય તો બીજ ઊગે નહિ. તેવી રીતે રાત-દિવસ જો સત્સંગ કરાય તો કારણશરીરમાં રહેલી વાસના જાગ્રત ના થાય. વળી, પૃથ્વી ઉપર જ્યાં બહુ ઘસારો હોય તો ત્યાં પણ બીજ ઊગે નહિ કારણ કે ફણગા ફૂટતાં જ તેનો નાશ થઈ જાય. તેવી જ રીતે રાતદિવસ ભગવાને બાંધેલા નિયમો પળાય અને સત્સંગ થાય તો વાસના અંકુરિત ના થાય. કારિયાણિ ૧૨માં કહ્યા પ્રમાણે વાસના નિર્મૂળ જ કરવાની છે, પરંતુ તેમ ના થાય ત્યાં સુધી કુસંગનો જોગ ના થવા દેતાં રાત-દિવસ સત્સંગ કરી વાસના રૂપી બીજને ફણગાફૂટતા અટકાવવા અને ભજન કર્યા કરવું.

-સત્સંગ સુધા

BOOK-POST

From :

Shree Swaminarayan Satsang Seva Mandal
Indukumar Laxmiprasad Pandya,
"Gurukrupa",
Zaghdia Pole, Nagarwada,
NADIAD-387001. (India)

To/પ.ભ.શ્રી

Owner Shree Swaminarayan Satsang Seva Mandal Published Indukumar Laxmiprasad Pandya and Printed at Vakal Printery, No. 01-17-475-951-000-101 of Ward No-1 situated at Jogidas Vitthal's Pole, Raopura, Vadodara and Published from "Gurukrupa", Zaghdia Pole, Nagarwada, Nadiad-387001 (India). Editor : Indukumar Laxmiprasad Pandya.

વર્ષ : ૫ : અંક : ૮

૨૨-૧૨-૨૦૨૦

20

ડીસેમ્બર-૨૦૨૦

સત્સંગ પ્રદીપ